

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

КОЛЬ Олександр Григорович

**ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД
НЕПОВНОЛІТНІХ У СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ
МВС УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.08 - Кримінальне право і кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ 1997

Наукові керівники - дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор, заслужений юрист України
Синьов В.М.

- кандидат юридичних наук, доцент
Ліненко М.О.

Офіційні опоненти - доктор юридичних наук, професор
Лановенко І.П.

- кандидат юридичних наук, доцент
Фаренюк С.Я.

Провідна організація - Львівський інститут внутрішніх справ при
Національній академії внутрішніх справ
України

Захист відбудеться "9" листопада 1997 року о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.56.01 при Національній
академії внутрішніх справ (252035, Київ-35, Солом'янська площа, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної
академії внутрішніх справ України (252035, Київ-35, Солом'янська
площа, 1).

Автореферат розісланий "6" червня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради,
кандидат юридичних наук

В.І. Женунтій

АБ 38.040

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Актуальність теми дослідження обумовлена реформою кримінально-виконавчої системи, яка проводиться в нашій державі згідно з Указом Президента України від 17.09.96 р., що затвердив комплексну програму боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки і зобов'язав МВС України здійснити ряд організаційних заходів щодо реформування органів виконання кримінальних покарань з тим, щоб привести умови утримання ув'язнених та засуджених у відповідність з міжнародними стандартами. Прийняті раніше зусилля не вивели систему з кризового стану. За останні роки у місцях позбавлення волі відзначається високий рівень злочинності та злісних правопорушень, що у свою чергу призводить до критичних ситуацій у деяких із них і значно ускладнює оперативну обстановку. Згідно статистичних даних, тільки у 1996 р. у слідчих ізоляторах МВС України мали місце 10 надзвичайних подій, включаючи 6 злочинів; серед ув'язнених під варту попереджено близько 3 тис. злочинних діянь, у тому числі 360 злочинів з участю неповнолітніх. Крім цього, зареєстровано 25 324 дисциплінарні проступки, кожний 10 із яких скоєний ув'язненими підлітками. У структурі порушень більше 30% складають злісні правопорушення (міжкамерні зв'язки, недотримання правил поведінки, розпорядку дня).

Аналіз нормативної та відомчої бази, а також наукової літератури, свідчить про те, що мало хто бачить прямий причинний зв'язок між профілактикою протиправних дій підлітків у слідчих ізоляторах (у подальшому СІЗО) і похідними злочинності (ріст, рецидивність, відродження так званих "злочинських традицій" та іншими подібними явищами), хоча ці речі очевидні і мають своє підтвердження у реальному житті. За даними МВС неповнолітніми у 1996 році в Україні скоєно більше 45 тис. злочинів, що значно вище

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

рівня попередніх років. Кількість ув'язнених підлітків у СІЗО, у порівнянні з 1990 р., у 1996 р. виросла в 1,46 рази. У 1996 р. майже половину усіх заарештованих у СІЗО склали раніше судимі особи, у тому числі неповнолітні. Вибіркове вивчення особових справ так званих особливо небезпечних рецидивістів показало, що 28% свої перші злочини скоїли у неповнолітньому віці, за що до них застосували запобіжний захід у вигляді утримання під вартою та вони засуджувались до позбавлення волі. Майже 20% так званих "авторитетів" злочинного середовища засуджувались до позбавлення волі як підлітки. Таким чином, проблеми криються не тільки в особистості неповнолітніх, але й у діяльності СІЗО. Тому ця проблема потребує об'єктивного, всебічного та повного вивчення. Огляд раніше здійснених досліджень проблеми показує, що всі вони проводилися в умовах функціонування системи органів виконання покарань колишнього Радянського Союзу і, як правило, вченими держав близького зарубіжжя (В.Фетісов, О.Євграфов, В.Андрєєв, Л.Сабліна, В.Шайда, М.Якушин та ін.). При цьому переважна більшість досліджень проведена фрагментарно. Українськими ж вченими профілактика правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО в монографічному плані не розглядалась взагалі. Вивчення раніше виконаних досліджень також показало, що переважну більшість із них було здійснено відносно осіб, які не заарештовувалися, або до тих, які утримувалися в місцях позбавлення волі. У той же час, безумовним є те, що проблема профілактики правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО є, насамперед, проблемою соціально-психологічною і кримінологічною. Такий висновок обумовлюється принаймі трьома головними обставинами, а саме:

- правопорушення неповнолітніх у СІЗО, на відміну від правопорушень дорослих ув'язнених, як правило, виникають не внаслідок надзвичайно виявленої антисуспільної установки особистості, а внаслідок дії негативних обставин, що виникають в

мікросоціальному середовищі ув'язнених підлітків. Через фізичні та психологічні особливості окремі підлітки не взмозі протистояти таким обставинам;

- оскільки антисоціальна установка особистості неповнолітніх ув'язнених є складовою частиною суспільних установок взагалі, то причини і умови формування та функціонування першої обумовлені не виправно-трудовими, а суспільними відносинами, тобто мають соціальні корені, а причини та умови реалізації антисуспільної установки в умовах ув'язнення є наслідком протиріччя соціально-психологічного стану особистості підлітків та адміністративно-правових і виправно-трудових відносин;
- через фізичні та психологічні особливості неповнолітніх адміністративно-правові заходи та оперативно-розшукова профілактика в умовах СІЗО не є основними. Успішне попередження правопорушень серед означеної категорії ув'язнених можливе лише на основі наукового обґрунтування та застосування соціально-психологічних, педагогічних і кримінологічних заходів.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є стан профілактики правопорушень серед неповнолітніх ув'язнених у СІЗО в правовому та соціально-психологічному аспектах.

Предметом виступають шляхи посилення ефективності боротьби з деліквентною поведінкою неповнолітніх у СІЗО на основі удосконалення норм кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства, Закону України "Про попереднє ув'язнення", які регулюють відповідальність за допущення злочинів та дисциплінарних проступків з участю підлітків у СІЗО, з'ясування кримінологічних, психологічних та соціально-психологічних причин зазначеної поведінки та розробки науково обґрунтованої системи її загальної та індивідуальної профілактики.

Мета та завдання дослідження. Мета полягає у розробці цілісної концепції правового, організаційного, соціально-

психологічного та педагогічного забезпечення профілактики правопорушень неповнолітніх у СІЗО. Крім цього, дисертант обґрунтував залежність соціальної небезпеки правопорушень підлітків у СІЗО від рівня злочинності у країні взагалі, темпів рецидивних проявів у суспільстві, стану загальної правової культури громадян, "субкультурних явищ" злочинного світу.

Відповідно до мети ставились такі завдання:

- 1) проаналізувати стан теоретичних досліджень проблеми профілактики правопорушень у СІЗО, звертаючи особливу увагу на ті питання, які залишаються дискусійними та потребують подальшого вивчення;
- 2) вивчити сучасний стан правопорушень (1990-1996 рр) серед неповнолітніх у СІЗО, їх динаміку та структуру, а також встановити тенденцію їх розвитку та вплив на стан оперативної обстановки в СІЗО;
- 3) дати соціально-психологічну характеристику дисциплінарних проступків серед неповнолітніх у СІЗО;
- 4) визначити типи осіб, з боку яких допускаються та вірогідне скоєння правопорушень у СІЗО і визначити їх кримінологічно-правову та соціально-психологічну природу;
- 5) дослідити та класифікувати причини правопорушень та умови, що сприяють підліткам у їх скоєнні;
- 6) проаналізувати ефективність правових заходів, що приміняються до порушників режиму у СІЗО;
- 7) розробити обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення організаційних основ діяльності СІЗО і заходів індивідуальної та загальної профілактики правопорушень серед неповнолітніх у місцях попереднього ув'язнення.

Методологія і методика досліджень. Методологія дослідження базується на теорії наукового пізнання, концептуальних положеннях, Конституції України, Комплексної цільової програми боротьби зі

злочинністю в Україні, сучасної науки про людину, працях у галузі пенології, кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, пенітенціарної педагогіки і психології, а також на міжнародних нормах та угодах, що визначають порядок і умови утримання ув'язнених під вартою.

Загальним методом дослідження є діалектичний метод пізнання соціальних процесів у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості, який дозволяє розглядати проблеми скоєння правопорушень з боку неповнолітніх у СІЗО крізь призму загальної злочинності і зворотній вплив цієї злочинності на правопорушення підлітків.

У процесі розробки проблеми використовувались теоретичні та емпіричні методи дослідження: системний, функціональний, логічний, історико-правовий, порівняльно-правовий, статистичний, психолого-педагогічний.

Основні висновки і положення роботи базуються на аналізі кримінального, кримінально-виконавчого законодавства України і правових актів, які регламентують порядок та умови утримання під вартою в СІЗО ув'язнених і засуджених, пропозицій, які містяться в проектах Кримінального Кодексу (проект кабінету Міністрів і проект Комісії Верховної Ради України) та Кримінально-процесуального Кодексу України, щодо застосування запобіжних заходів відносно підозрюваної у злочині особи, використання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі тощо; підзаконних актів (у тому числі МВС України); літературних джерел, що висвітлюють питання профілактики злочинів та правопорушень взагалі та в СІЗО зокрема. Критично проаналізовані теоретичні погляди та висловлювання інших авторів.

Обґрунтованість та достовірність результатів дослідження.

Положення, висновки та рекомендації викладені в дисертації, базуються на широкому науково-теоретичному, нормативному, а

також практичному матеріалі. За спеціально розробленими карточками проведено вивчення 350 особових справ неповнолітніх засуджених та ув'язнених правопорушників, які утримуються в СІЗО Волинської, Житомирської, Київської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Хмельницької областей у 1990-1996 рр. У вказаних регіонах здійснено тестування ув'язнених підлітків з метою визначення їх соціально-психологічних типів, соціальних установок та розробки на цій підставі індивідуальних заходів профілактики порушень у СІЗО. У 12 областях України по спеціально розроблених карточках вивчені особові справи більше 3 тис. особливо небезпечних рецидивістів, для встановлення причинного зв'язку між укріпленнями антисуспільних установок і рецидивних проявів злочинності з їх боку, враховуючи, що значна частина із них у неповнолітньому віці засуджувалась до позбавлення волі і утримувалась у СІЗО. З цією ж метою вивчено 60 справ на так званих "авторитетів" серед засуджених. Для аналізу причин правопорушень серед неповнолітніх вивчено 80 матеріалів службових розслідувань по фактах пригод, що мали місце у СІЗО та ВТК МВС України в період 1987-1997 рр. Використано також особистий досвід роботи дисертанта в системі органів виконання покарань. Сформульовані в дисертації висновки і пропозиції спираються на дані статистичної звітності ГУВП та ГУКМСН (Головне управління виконання покарань та головне управління кримінальної міліції у справах неповнолітніх) МВС України за 1990-1996 рр.

Наукова новизна полягає в тому, що в ньому вперше на монографічному рівні вивчені теоретичні та практичні питання, пов'язані з використанням і подальшим удосконаленням положень сучасного законодавства, відомчих нормативних актів, і практики їх застосування у профілактичній діяльності СІЗО, а саме:

- визначені так звані "білі плями" в теорії по питаннях наукового забезпечення умов утримання неповнолітніх

ув'язнених у СІЗО та обґрунтована необхідність їх розробки;

- встановлені негативні тенденції розвитку правопорушень у СІЗО і домінуюча роль серед них тяжких проступків (міжкамерні зв'язки, порушення розпорядку дня тощо);
- обґрунтована соціальна небезпека правопорушень підлітків у СІЗО, її вплив на укріплення антисуспільних установок ув'язнених, стан оперативної обстановки у цих підрозділах та рецидивні прояви злочинності в Україні;
- здійснена спроба класифікації причин та умов правопорушень у СІЗО, яка в науці проведена тільки відносно неповнолітніх злочинців до їх арешту та після засудження;
- встановлені проблемні питання щодо застосування правових заходів до правопорушників у СІЗО;
- створений кримінологічний портрет неповнолітнього правопорушника у СІЗО;
- здійснена спроба типологізації неповнолітніх правопорушників у СІЗО, яка у раніше проведених дослідженнях не проводилась;
- запропоновані заходи загальної та індивідуальної профілактики по боротьбі з правопорушеннями підлітків у СІЗО, у тому числі пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства, відомчих актів та організаційно-практичної діяльності адміністрації цих установ.

Положення, що виносяться на захист. Підсумкові результати дисертаційної роботи дозволили обґрунтувати і винести на захист:

- 1) пропозиції про необхідність подальшого наукового вивчення проблем профілактичної діяльності в СІЗО у контексті причин загальної та рецидивної злочинності, посилення боротьби з її організованими формами та кримінальними авторитетами;

- 2) висновки щодо внесення змін у статистичну звітність Головного управління виконання покарань МВС України, тобто включення у ці форми контролю даних відносно динаміки та структури правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО, які у даний час не ведуться;
- 3) висновки про причинний зв'язок правопорушень неповнолітніх у СІЗО: з укріпленням їх антисуспільних установок; зі злісними фактами непокорн адміністрації та різними формами протидії (розповсюдження злочинських традицій, субкультурних явищ, ріст числа так званих "авторитетів" тощо); з рецидивними проявами злочинності;
- 4) пропозиції щодо внесення доповнень у діючий Закон України від 01.02.95 р. "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх", включивши СІЗО у систему підрозділів, які займаються профілактичною діяльністю серед підлітків;
- 5) висновки про те, що основу правопорушень у СІЗО складає об'єктивна закономірність - позбавлення волі суб'єкта, що веде до негативних соціальних наслідків як у межах СІЗО, так і у подальшому житті громадянина, тому слідчим та судам тільки у виключних випадках необхідно застосовувати до неповнолітніх такий запобіжний захід, як утримання під вартою. Запропоновані пропозиції щодо визначення на практиці таких "виключних випадків" (по аналогії ст. 10 Кримінального Кодексу України);
- 6) рекомендації по вдосконаленню правових заходів впливу на правопорушників, шляхом внесення доповнень у Закон України від 30.06.93 р. "Про попереднє ув'язнення":
 - 6.1. доповнити закон ст.6-1 "Правове положення неповнолітніх у СІЗО";
 - 6.2. доповнити закон ст. 15-1 "Посадові особи СІЗО, які мають право приміняти дисциплінарні стягнення";

7) пропозиції щодо вдосконалення організаційно-практичної діяльності та рекомендації з питань загальної та індивідуальної профілактики серед підлітків у СІЗО.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Дисертантом пропонується ряд обґрунтованих рекомендацій щодо розробки і вдосконалення нормативних актів, які мають кінцевою метою профілактику правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО. Вони спрямовані на вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства, Закону України "Про попереднє ув'язнення", що регулюють саме цей аспект діяльності СІЗО і в подальшому можуть бути використані відповідними нормотворчими органами.

Окремі положення дисертації можуть бути використані при викладенні курсу основ пенітенціарної криминології, психології та педагогіки, при написанні підручників, для навчання слухачів системи юридичних вузів МВС України, для підвищення кваліфікації співробітників органів виконання покарань.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації були відображені у чотирьох наукових публікаціях автора та узагальненнях, що представлені у ГУВП МВС України (1997 рік).

Результати роботи викладались на двох науково-практичних конференціях, проведених на базі Київського інституту внутрішніх справ (1995 р.) та Української академії внутрішніх справ (1996 рік), доповідались на засіданнях кафедри криминології вище зазначеного навчального закладу. Окремі положення дослідження (сучасний стан правопорушень, їх причини та заходи по їх усуненню) використовуються у навчальному процесі Київського інституту внутрішніх справ.

Структура роботи визначається її метою, завданням і складається зі вступу, трьох розділів, 8 параграфів, висновків, списку літератури та додатків.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір та актуальність теми, визначаються об'єкт і предмет, мета і завдання дослідження, а також його методологія, методика та використана науково-теоретична база, окреслюються наукова новизна, теоретична і практична значимість роботи, дані щодо апробації її результатів.

У розділі 1 "Соціально-психологічна та правова характеристика протиправної поведінки неповнолітніх, які утримуються у СІЗО МВС України", який складається з чотирьох параграфів, автор здійснив аналіз сучасного (1990-1996 рр.) стану правопорушень серед підлітків у СІЗО, класифікував причини правопорушень та сприяючі цьому умови, охарактеризував їх соціально-психологічну і правову природу та здійснив аналіз правових заходів, які застосовуються до порушників режиму, звертаючи особливу увагу на існуючі проблеми практичного характеру та наукові підходи щодо їх вирішення.

Параграф 1 "Сучасний стан та тенденції правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО" присвячений аналізу статистично-динамічних даних відносно зареєстрованих дисциплінарних проступків з участю неповнолітніх. Встановлено, що у період з 1990 по 1996 рр. ця проблема вивчалась недостатньо: статистична звітність щодо дисциплінарної практики серед підлітків у СІЗО відсутня, а існуючі протиріччя та практичний досвід в літературі висвітлені поверхнево. Останні наукові дослідження з цих питань проведено в межах колишнього СРСР В.Андрєєвим, і вони охоплюють аналізом статистично-динамічні явища періоду 1979-1990 рр. У той же час, ті протиправні явища, які мали місце серед підлітків у СІЗО МВС України у 1990-1996 рр., свідчать про нагальну необхідність особливого контролю за цим процесом, із введенням статистичної звітності по вертикалі: ГУВП МВС України - управління (відділи)

виконання покарань областей - СІЗО. Підтвердженням сказаному є виявлені дисертантом тенденції серед неповнолітніх у СІЗО МВС України: з 1990 по 1996 рр. чисельність останніх виросла в 1,46 рази; кількість підлітків у середньому складала щорічно 6,5% від загальної чисельності ув'язнених; число правопорушень за означений період серед неповнолітніх в абсолютних числах зменшилось в 1,04 рази, у розрахунку на тисячу чол. - в 1,5 рази, але у структурі правопорушень злісні проступки (міжкамерні зв'язки, порушення розпорядку дня) складають більшість; 75% порушень щорічно допускаються у денний час, що є ознакою незадовільного контролю за поведінкою підлітків з боку адміністрації; 67% порушень скоюються у камерах, решта в інших місцях: під час прогулянки, виводах на слідчі дії тощо, тобто на об'єктах відносно меншої ізоляції та контролю за ув'язненими.

Параграф 2 "Класифікація причин та умов, що сприяють правопорушенням неповнолітніх у СІЗО" присвячений аналізу чинників, які породжують та спонукають ув'язнених до скоєння проступків.

У наукових джерелах ведуться дискусії з різними підходами до цієї проблеми. Дисертант поділяє позицію вчених (Г.Хохряков, О.Кречетніков, В.Елеонський, В.Рудник), про те, що об'єктивним підґрунтям та першопричиною правопорушень у місцях позбавлення волі, включаючи СІЗО, є ізоляція особи від суспільства; яка веде до негативних наслідків, у тому числі до укріплення антисуспільних установок ув'язнених в особливому криміногенному середовищі. Серед інших причин об'єктивного змісту в літературі відмічається певний вплив "субкультурних" явищ на особу, які спонукають її до скоєння правопорушень (М.Якушин, В.Пірожков). У цілому погоджуючись з цими думками, автор не "абсолютизує" цих чинників і відносить їх швидше об'єктивно-суб'єктивного, а не до об'єктивного характеру. Причинами та умовами правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО, за автором, є дискомфорт та психологічне відчуження особи у

мікросередовищі, що відмічалось у раніше проведених дослідженнях В.Андрєєва, А.Глоточкіна, В.Кудрявцева, М.Мєлєнтьєва, І.Башкатова, М.Фіцули. Не заперечуючи традиційних підходів по проблемі, дисертант встановив особливість дії цієї причини в умовах СІЗО - обумовленість формування оточення особи за принципом ізоляції та забезпечення слідчої таємниці.

Взявши за основу цей підхід, автор здійснив класифікацію причин та умов правопорушень за відомим у науці принципом по: а) рівню дій; б) змісту; в) природі. За рівнем дій дисертант виділив: загальні порушення, види правопорушень (категорії, групи), окремих правопорушень. За змістом - на діючі у соціально-психологічній, культурно-виховній та організаційно-управлінській сферах. За природою - об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні.

Інші встановлені дисертантом чиники правопорушень у СІЗО носять внутрішню спрямованість і у наукових джерелах обговорюються рідко, хоча наявність проблеми очевидна. Це: формальна організація охорони та нагляду, виховно-профілактична діяльність тощо. Одна з цих причин криється у фігурі контролера, який призначається на пост, де утримуються неповнолітні, без спеціальної підготовки, без належного педагогічного та професійного рівня, достатнього життєвого досвіду, без знань психології підлітка. В Інструкції про організацію охорони та нагляду за особами, які утримуються у СІЗО МВС України, відмінностей між контролерами не встановлено, що є нелогічним з точки зору об'єкту нагляду. З іншого боку, зміст проблеми заключається в тому, що неповнолітній за правовим статусом прирівняний до дорослого, що з огляду їх фізіологічних, фізичних та психологічних відмінностей є казусом. У інших галузях права ці суб'єкти є загальновизнаними та відмінними між собою. Дисертант визнав суттєвою основою правопорушень також те, що в особових справах на поступаючих у СІЗО підлітків, відсутні повні та об'єктивні дані про їх особистості, які накопичені у

загальноосвітніх школах, службах у справах неповнолітніх, включаючи міліцію. Ці документи не витребовуються адміністрацією СІЗО, через відсутність законодавчого та міжвідомчого регулювання питання.

Параграф 3 "Соціально-психологічна характеристика правопорушень неповнолітніх, які утримуються у СІЗО" побудований на розгляді соціальної небезпеки дисциплінарних проступків підлітків у місцях попереднього ув'язнення. Дисертант вчинив спробу довести причинний зв'язок цих явищ з укріпленням антисуспільної установки ув'язнених, станом рецидивної злочинності у країні, розповсюдженням так званих "неформальних злочинних правил співжиття" тощо. В науковій літературі ці питання вивчені недостатньо і переважно в межах виховно-трудова колоній (А.Шаміс, С.Щерба, В.Синьов). У СІЗО, через короткостроковість утримання підлітків (від 2-х до 6-ти місяців), цю проблему вчені досліджували фрагментарно (В.Андрєєв, В.Фетісов, Н.Хряцова). Тому причинний зв'язок з вищеперерахованими негативними явищами встановлено не у повній мірі. Зібраними емпіричними даними, які наведені вище, дисертант доводить взаємообумовленість правопорушень підлітків у СІЗО з явищами загальної злочинності і, навпаки, цієї злочинності з правопорушеннями підлітків. Соціальну небезпеку дисциплінарних проступків неповнолітніх у СІЗО автор також бачить у тому, що вони є дестабілізуючим фактором стану правопорядку у цих установах, джерелом негативного впливу на осіб позитивної спрямованості та сприяють розширенню кола злісних порушників, а у подальшому - злочинних авторитетів, особливо небезпечних рецидивістів та інших небезпечних осіб.

У параграфі 4 "Правова характеристика та заходи щодо боротьби з правопорушеннями неповнолітніх у СІЗО" автор розглядає проблемні питання застосування системи правових заходів до ув'язнених, які допускають дисциплінарні проступки. Аналіз правової

бази, що регламентує порядок та умови застосування заходів дисциплінарного впливу до порушників режиму у СІЗО, свідчить про те, що вона не в повній мірі відповідає вимогам Конституції України та міжнародного права. Існуюча практика застосувань дисциплінарних стягнень до порушників режиму має ряд проблем та спірних питань. У ст.14 Закону України "Про попереднє ув'язнення" до заходів заохочення відноситься таке із них, як збільшення тривалості прогулянки на одну годину для осіб, які перебувають під вартою. В ст.88 Інструкції про порядок тримання осіб, ув'язнених під варту, та заарештованих у СІЗО ця норма права має розширене тлумачення: "У вигляді заохочення прогулянка може бути продовжена на 1 годину, протягом до 30 днів для ув'язнених під варту". На думку автора, в цих нормативних актах закладені наступні протиріччя:

- по-перше, відомчі правові норми не можуть тлумачити закон розширено, тобто повинні відповідати йому: отже, у п.88 Інструкції слова "протягом до 30 днів" слід виключити;
- по-друге, виходячи з вимог ст.14 Закону "Про попереднє ув'язнення" дане заохочення має примінятись до всіх осіб, які перебувають під вартою, що логічно впливає з вимог ст.ст. 2, 3, 4 цього ж закону, так як у СІЗО під вартою утримуються як ув'язнені, так і засуджені, які чекають відправки у виправно-трудові колонії. Таким чином, у п.88 Інструкції необхідно виключити і слова про те, що цей вид заохочення приміняється тільки щодо ув'язнених під варту. Ні в Законі України від 30.06.93р. "Про попереднє ув'язнення", ні в Інструкції про порядок тримання осіб, взятих під варту, та засуджених у СІЗО і тюрмах МВС України не визначений перелік посадових осіб, які мають право застосовувати заходи дисциплінарного впливу до правопорушників у СІЗО, не визначений обсяг їх повноважень. У той же час, у п.89 Інструкції дається посилання до ст.ст.66, 68, 71

Виправно-трудового кодексу, що з огляду правового положення (ст.6 Закону) є необґрунтованим, так як:

а) між адміністрацією СІЗО і заарештованими виникають не виправно-трудові, а соціально-правові відносини;

б) у ст.71 Виправно-трудового кодексу відсутня така посадова особа, як начальник відділу режиму і охорони, якому на підставі вимог п.117 Інструкції про організацію охорони і нагляду за особами, які утримуються у СІЗО і тюрмах МВС України, надається право розбиратись із порушеннями режиму;

в) у цій же ст.71 Виправно-трудового кодексу відсутня така посадова особа, як інструктор (ст.інструктор) з соціальної роботи серед неповнолітніх і засуджених господарчої обслуги, який теж, згідно вимог Інструкції про порядок тримання осіб, взятих під варту (розділ 6), має право проводити виховно-профілактичну роботу та здійснювати дисциплінарну практику серед вказаних категорій утримуваних у СІЗО. Є й інші протиріччя між нормами законодавчого та відомчого рівнів. Згідно методичних рекомендацій ГУВП МВС України дисциплінарні стягнення щодо неповнолітніх у СІЗО повинні застосовуватися комісією у складі працівників соціальних, психологічних, медичних та режимних служб. У Законі України "Про попереднє ув'язнення" така норма відсутня. Таким чином, у наявності правова колізія, яку необхідно вирішити шляхом внесення змін та доповнень у правові акти, що регламентують порядок застосування заходів стягнення до порушників режиму. Міжнародна практика іде шляхом заперечення "зверхності" рішень відомств перед законом. Такий же "бар'єр" поставила у нашому суспільстві Конституція, в преамбулі якої говориться, що Україна - це правова держава. В наукових джерелах, у тому числі у країнах СНД, дискусії з цих питань не ведуться, хоча ця проблема існує та потребує наукового обґрунтування. Автор даного дослідження пропонує ряд заходів, які

дали б можливість удосконалити процес застосування норм дисциплінарного впливу на правопорушників у СІЗО шляхом:

- 1) внесення доповнень до розділу 7 Інструкції про порядок утримання осіб, взятих під ватру. Ці доповнення визначали б прелік посадових осіб, що мають право застосовувати дисциплінарні стягнення до порушників, їх обсяг та межі, за аналогією ст.ст. 65-69 Виправно-трудового кодексу України;
- 2) доповнення Закону України "Про попереднє ув'язнення" статтю 15-1 такого змісту: "Посадові особи СІЗО, які мають право застосовувати заходи дисциплінарного впливу";
- 3) визначення кола посадових осіб СІЗО, що мають право застосовувати дисциплінарні стягнення до порушників режиму: начальник СІЗО; заступники по режиму та соціальній роботі; начальник загону; старший інструктор по соціальній роботі з контингентом; начальник відділу режиму та охорони;
- 4) визначення обсягу повноважень цих посадових осіб за аналогією ст.ст.67-69 Виправно-трудового кодексу України, у тому числі зрівняти права начальника відділу режиму та начальника загону (ст.інструктора);
- 5) внесення змін у статтю 15 Закону України "Про попереднє ув'язнення" про застосування такого стягнення, як позбавлення права на отримання посылки, бандеролі та передачі, яке щодо неповнолітніх не застосовується. Думається, що часткове зниження ваги (на 1-2 кг) передачі, як дисциплінарний захід до підлітків, позитивно вплинуло б на рівень правопорушень з боку останніх та збільшувало коло осіб, які "включались" би у профілактичну роботу.

У розділі 2 "Соціально-психологічна та кримінологічна характеристика особистості неповнолітніх правопорушників у СІЗО",

який складається з двох параграфів, автор визначив типи порушників, склав їх "кримінологічний портрет".

Параграф 1 "Соціально-психологічні типи неповнолітніх, які скоюють правопорушення у СІЗО" побудований на аналізі наукових підходів з питань типологізації злочинців та формуванні на їх підставі типостворюючих характеристик неповнолітніх у СІЗО. Не заперечуючи традиційних поглядів на проблему в науці (Г.Міньковський, Л.Зюбін, М.Молчанов, О.Джужа, Ю.Заросінський), дисертант відмітив їх загальний недолік: орієнтацію на характеристику особи злочинця або до арешту, або після засудження, що не дає можливості у повній мірі створити соціально-психологічний тип ув'язненого під вартою, враховуючи просторові (умови ізоляції) та часові (короткострокове - від 2-х до 6-ти місяців перебування у СІЗО) відмінності між об'єктами. Як основу для побудови методології апріорного виділення типологічних груп підлітків-правопорушників у СІЗО автором були використані означені вище теоретичні концепції. Таким чином дисертантом визначено такі типи порушників режиму серед неповнолітніх у СІЗО: 1) так звані "випадкові" порушники (1-2 проступки), які стали ними всупереч загальній позитивній направленості особистості; 2) підлітки які скоюють 2 і більше порушень, але безсистемно - це неповнолітні з нестійкою спрямованістю особистості; 3) злісні порушники режиму (три і більше дисциплінарні проступки, що допускаються систематично) - особи з негативною спрямованістю особистості.

Параграф 2 "Кримінологічна характеристика особистості неповнолітніх правопорушників" присвячений створенню кримінологічного портрета порушника режиму в СІЗО. Для цієї мети автор використав метод моделювання на основі статистичних матеріалів різних відомств МВС України (Головного управління кримінальної міліції у справах неповнолітніх, відділу слідчих

ізоляторів та відділу виховно-трудових колоній ГУВП). Класифікація особи правопорушника здійснена по таких критеріях:

- 1) особи, які раніше притягувались до кримінальної відповідальності, та ті, які не притягувалися;
- 2) особи, які стояли на обліках у службах у справах неповнолітніх, та ті, які по обліках не значилися;
- 3) так звані "пригноблені" підлітки, та непригноблені;
- 4) особи, які скоїли тяжкі злочини, та ті, які скоїли інші злочини;
- 5) особи, які виростили у неблагополучних сім'ях, та у нормальних сімейних умовах;
- 6) особи, які утримуються в СІЗО від 2-х до 6-ти місяців, та ті, які утримуються до 2-х місяців;
- 7) особи, які допускали групові злочини, та ті, які скоїли злочин наодинці;
- 8) особи, які до арешту ніде не працювали та не навчалися, і ті, які працювали та навчалися;
- 9) особи з обмеженою культурно-освітньою характеристикою та ті, які мають нормальний рівень розвитку.

Разом з тим, якщо особистість підлітка-злочинця має чітко виражені вікові ознаки (14-18 років), тобто має "статичні" підстави для вивчення вченими, то особистість ув'язненого правопорушника більш гнучка: дисциплінарні проступки скоюють практично всі підлітки. Вікової залежності упозитивнення свідомості не простежується, що створює труднощі при вивченні індивідуальних та типових рис порушників режиму. Кримінологічний портрет правопорушників у СІЗО, як вважає автор, - це відображення найбільш типових кримінологічних ознак молодіжного середовища, яке формувало їх особистість. Чим нижчий освітній рівень, тим більше порушників режиму. Чим слабше фізіологічне та психологічне дозрівання, тим сильніша вірогідність залучення особи до скоєння порушень тощо.

У розділі 3 "Головні напрямки соціально-психологічної та кримінологічної профілактики правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО", який складається з двох параграфів, розглядаються питання загальної та індивідуальної попереджувальної роботи, спрямованої на недопущення і зменшення кількості дисциплінарних проступків та зниження їх рівня.

Параграф 1 "Соціально-психологічні, правові та організаційні питання загальної профілактики правопорушень неповнолітніх у СІЗО" побудований на аналізі проблем по використанню причин та умов правопорушень серед підлітків і на пропозиціях по їх вирішенню. У науковій літературі існують традиційні шляхи: удосконалення законодавчої бази (А.Алксеев, Ю.Антонян, А.Долгова); приведення у відповідність закону відомчих норм (В.Лихолоб, І.Лановенко, І.Каретніков); гуманізація режиму утримання ув'язнених та засуджених (В.Синьов, В.Кривуша, О.Северов). Погоджуючись з пропозицією вчених і пропонуючи низку власних розробок, дисертант, також, виділив специфічні заходи загальної профілактики в умовах СІЗО: 1) залучення до цієї діяльності можливостей релігійних конфесій, шляхом акредитації останніх та заключення спеціальних угод про відповідальність за дотримання слідчої таємниці з судово-слідчими органами; 2) створення міжвідомчих форм взаємодії різних служб у справах неповнолітніх по обов'язковому наданню інформації щодо особи правопорушника, у тому числі для адміністрації СІЗО; 3) призначення на пост, де утримуються підлітки, найбільш професійно підготовлених посадових осіб і формування штатних одиниць старших інструкторів (начальників загонів) працівниками з педагогічною та юридичною освітою; 4) створення у СІЗО учбово-консультативних центрів для неповнолітніх, у яких, за рахунок скорочення посад у режимно-соціальних службах, навчання будуть проводити вчителі-консультанти (за аналогією до вчителів школи I ступеня);

5) реформування режиму утримання підлітків у СІЗО: наповнення змістовної сторони цього процесу, шляхом урізноманітнення форм прогулянки у спеціально обладнаних спортивним інвентарем двориках, залучення підлітків до суспільно-корисної праці (прибирання території, кабінетів тощо); 6) включення адміністрації установ виконання покарань та СІЗО до системи органів, які вивчають причини злочинності, і наділення їх повноваженнями по прийняттю рішень, обов'язкових для виконання всіма громадянами, адміністраціями, підприємствами (за аналогією до існуючих функцій у судово-слідчих органах, на підставі вимог ст.ст. 22, 23, 23-1 Кримінально-процесуального кодексу України).

У параграфі 2 "Соціально-психологічні, правові та організаційні основи індивідуальної профілактики правопорушень неповнолітніх у СІЗО" автором обґрунтовуються заходи по виявленню та здійсненню виховного впливу на осіб, з боку яких допускаються та можуть очікуватись дисциплінарні проступки. При цьому, дисертант взяв на озброєння прогресивні методи індивідуально-виховного та профілактичного характеру, які розроблені та активно полемізуються в науці: створення перспективних ліній щодо конкретних порушників (О.Макаренко, В.Сухомлинський, В.Синьов, З.Зайцева), залучення психологів до процесу дисциплінарної практики і прийняття рішень щодо підлітків (В.Андрєєв, О.Северов, М.Шатрук, А.Сухов, В.Кривуша); дотримання принципу невідворотності відповідальності (М.Стручков, М.Якушин, А.Шаміс, І.Шмаров); індивідуальний підхід до розгляду кожного правопорушення (С.Яковенко, Н.Хряцова, Г.Хохряков, М.Фетюхін). У свою чергу, автор пропонує ряд заходів індивідуального спрямування, які носять "внутрішній" характер профілактичної дії в умовах СІЗО: 1) обов'язкове тестування кожного прибулого у СІЗО з метою визначення його соціально-психологічної запущеності; 2) створення так званого "банку" даних на злісних правопорушників,

направлення його у служби у справах неповнолітніх після звільнення з СІЗО чи ВТК та у слідчо-судові органи; 3) будування стосунків адміністрації з порушником на основі того позитивного, що є у його особистості, закріплення цих властивостей; 4) створення відповідних соціально-психологічних умов утримання для порушників (переведення до камер менш комфортабельних, позбавлення права у певні години дивитись телевізор, зменшення тривалості побачень тощо); 5) закріплення у відомчих актах положень, які регламентували б порядок "входження" підлітка у життєдіяльність СІЗО (ознайомлення з формальними та неписаними правилами, відповідальністю за порушення, вплив цих обставин на вибір запобіжних заходів, умовно-дострокове звільнення тощо).

У висновках викладаються основні положення дисертації та пропозиції, які спрямовані на удосконалення виправно-трудового законодавства та Закону України "Про попереднє ув'язнення" щодо попередження та зменшення кількості правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО. Автор переконаний, що внесення змін та доповнень у правові акти, що регламентують порядок та умови утримання ув'язнених, з урахуванням пропозицій, рекомендацій та висновків, викладених у дисертації, дозволить не тільки розірвати хибне коло звичних зв'язків правопорушника у СІЗО: дорослі "авторитети" злочинної спрямованості - злісні порушники-психопати, але й зменшить соціально-психологічну відчуженість ув'язненого від адміністрації - "оллоднить" та створить перспективи у їх відношеннях, а у подальшому - з громадянами на волі, тобто приведе до зниження рецидивної злочинності. З іншого боку, виявлені дисертантом тенденції у розвитку правопорушень, причини та умови, що сприяють неповнолітнім у їх скоєнні, диктують необхідність власне внутрішніх реформ у системі ГУВП МВС України : перегляду навчального процесу слухачів учбових закладів і осіб у центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації, внесення змін у програми службових занять з

особовим складом СІЗО та в оперативно-службову діяльність адміністрації цих установ. Пропонуємо автором дослідження заходи по створенню банку даних на злісних порушників як до арешту, утримання під вартою, так і після засудження і їх використання по схемі: служби у справах неповнолітніх - СІЗО - ВТК - служби у справах неповнолітніх - дасть можливість швидше та оперативніше діяти правоохоронним органам не тільки у профілактиці злочинних діянь, але й у їх повному та всебічному розкритті.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях автора:

1. Деякі питання щодо проблем соціальної обумовленості пенітенціарної злочинності. // Соціально-правові проблеми становлення громадського суспільства в Україні. - К.: РВВ УАВС, 1995. - С. 18-26. (у співавторстві з М.Ліненко).
2. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у СІЗО. // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. - К.: Бюлетень КІВС при УАВС, 1996. - № 1. - С. 89-94.
3. Деякі організаційно правові основи реформування діяльності слідчих ізоляторів. // Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики. - К.: РВВ КІВС при УАВС, 1996. - С. 36-38.
4. Необхідно комплексне вирішення. // Бюлетень по обміну досвідом. - К.: РВВ МВС України, 1996. - С. 52-54.

Colb A.G. "Prevention of juvenile delinquency in the investigatory isolation - wards of Ministry of Internal Affairs of Ukraine."

The thesis for a Candidate's of law degrees in speciality 12.00.08 - criminal law, criminalology. Criminan executive law. National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kiev, 1997, a Manuscript.

The thesis contains a complex of theoretical and practical questions, connected with prevention of juvenile misdemeanors in the investigatory isolation with prevention of juvenile misdemeanors in the investigatory isolation - wards. This work investigates problems of improvement of the criminal executive laws and practical activity of the investigatory isolation wards. Besides, the ways of prevention of delinquency among prisoners are offered.

Колб А.Г. "Профілактика правонарушень среди несоввершеннолетних в следственных изоляторах МВД Украины".

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 - уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право. Национальная Академия внутренних дел Украины, Киев, 1997, Рукопись.

Диссертация содержит комплекс теоретических и практических вопросов, связанных с мерами предупреждения дисциплинарных проступков со стороны подростков в следственных изоляторах. В работе исследуются проблемы совершенствования уголовно-исполнительного законодательства, а также организационно-практической деятельности следственных изоляторов, предложены меры по профилактике правонарушений среди заключённых под стражу.

Ключові слова. ВТУ - виправно-трудові установи, ВТК - виправно-трудові колонії, СІЗО - слідчі ізолятори, профілактика правопорушень, ув'язнення під варту, дисциплінарні проступки, рівень злочинності, структура та динаміка правопорушень, криминологічні типи правопорушників у СІЗО, запобіжний захід, позбавлення волі.

Підписано до друку 03.06.97. Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 1.0. Обл. - вид. 1,0

Наклад 100. Зам.460

Відділ оперативної поліграфії при ІОЦ

Волинського АПК

м.Луцьк, вул.Винниченка,67, ☎ 4-94-02

AB 38.040
AB 38.040